

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ПРЕЗИДЕНТИНЕ КАРАШТУУ
МАМЛЕКЕТТИК ТИЛ БОЮНЧА УЛУТТУК КОМИССИЯСЫНЫН
АЛДЫНДАГЫ ОКУУ-МААЛЫМАТ БОРБОРУ

**КЫРГЫЗ
ТИЛИНИН
ЖАЗУУ
ЭРЕЖЕЛЕРИ**

Бишкек-2013

ПРАВИЛА ПРАВОПИСАНИЯ КЫРГЫЗСКОГО ЯЗЫКА

(Последняя редакция)

(В соответствии с редакцией постановления Правительства Кыргызской Республики № 567 от 26 июня 2008 года)

Бишкек 2008

ПРАВИЛА ПРАВОПИСАНИЯ КЫРГЫЗСКОГО ЯЗЫКА

I. Звуки, буквы и алфавит.

§ 1. В кыргызском литературном языке существует 39 звуков, в т. ч. 14 гласных и 25 согласных.

Из гласных звуков восемь – краткие: **фвыф ф ыф вфыа, э, о, ө, ы, и, у, ү**; шесть – долгие: **аа, ээ, оо, өө, уу, үү**; семь – среднего и заднего ряда: **а, аа, о, оо, ы, у, уу**; семь – переднего ряда: **э, ээ, ө, өө, и, ү, үү**.

Шесть гласных звуков – сонорные: **м, н, ң, р, й, л**; восемь – звонкие: **б, в, д, ж, ж, з, г, г**; одиннадцать – глухие: **п, ф, с, ш, щ, ч, х, к, к, т, ц**.

§ 2. Звуки в кыргызском языке обозначаются 36-ю буквами: **Аа, Бб, Вв, Гг, Дд, Ее, Ёё, Жж, Зз, Ии, Йй, Кк, Лл, Мм, Нн, ң, Оо, Өө, Пп, Рр, Сс, Тт, Уу, Үү, Фф, Хх, Цц, Чч, Шш, Щщ, ь, Ыы, ы, Ээ, Юю, Яя**.

§ 3. Долгие гласные обозначаются двойными буквами: **аа, ээ, оо, өө, уу, үү**.

Аары, саат, жаа, жээк, бээ, оор, боор, жоо, өөн, мөөн, төө, уук, суур, буу, жүүн, күү, жөө, тоо, көө, ээр, суроо и т. д.

II. Написание звуков.

1. Обозначение гласных звуков

§ 4. В письме звук [э] обозначается следующими буквами:

1. В словах кыргызского языка: в начале слова **э**, а в середине или конце слова, после согласных – **е**. Н.: в начале слова – **эгин, эки, элик, эр, эски, элек, эмгек, эне, эрте**; в середине и конце слова после согласных – **бет, жер, желек, темир, тирек, кетмен, беде, бетеге, кенешме, кереге**. Долгий вариант данного звука всегда обозначается двумя **э**: **ээр, жээк, жээн, керээз, мээр** и т. д.

2. Заимствованные из русского языка или через него ряд иностранных слов и собственные имена пишутся по правилам русской орфографии. В них буква **э** может встречаться не только в начале слова (**экватор, экономика, экран, экскурсия, экзамен, энергия, экспедиция**), но и после гласных (**аэродром, аэропорт, поэзия, статуэтка, фэтон, алоэ**), а также после согласных (**мэр, сэр, Чжу Дэ, Улан-Удэ**).

§ 5. Если к слову, оканчивающемуся на гласный звук, присоединяется окончание на гласный, то один из этих гласных выпадает: **бала-ым – балам, эне-ым – энем, тара-ын – таран, укта-ып – уктап**.

§ 6. И в корнях, и в аффиксах сочетание йотированных букв или звука [й] с долгим гласным пишется следующим образом: **ёо, юу - аюу, коюу; боё+оо - боёо, ая+оо - аёо, тая+оо - таёо, жай+уу - жаюу, кой+уу - коюу** и т. д.

2. Обозначение согласных звуков

§ 7. В конце исконно кыргызских слов буквы **б, в, д, ж, г** не применяются, но они встречаются в заимствованиях. Н.: **герб, клуб, араб, гараж, парад, эпилог**.

§ 8. Исконно кыргызские слова не начинаются на **р**, поэтому слова **раазы, рас, раак** пишутся так: **ыраазы, ырас, ыраак**.

Примечание: отдельные заимствования из арабского, фарси, русского и т. д.

языков пишутся следующим образом: **рамазан, раис, рубай, рабат, расмий, райкан, рухий.**

§ 9. Написание буквы **б**

Буква **б** пишется и в случае обозначения им звука, близкого к [в]: **ооба, аба, собол** (синоним слова "суруо"), **өбөлгө, обон, үбөлүк, кубаныч, убал, добуши** т. д.

§ 10. Написание буквы **г**

1. В зависимости от участия гласных заднего (и среднего) или переднего ряда буква **г** выполняет двоякую звуковую функцию.

2. В словах и слогах с гласными заднего (и среднего) ряда буква **г** обозначает корневой звук [г(гы)]: **ага, агыш, айгыр, бугу, булгаары, гана, жоогазын, жыргал, кургак, шагыл.**

3. В словах и слогах с гласными переднего ряда буква **г** обозначает среднеязычный звук [г(ги)]: **гүл, дөңгөлөк, илгич, кемеге, тегирмен, үгүт, чегедек, эгин.**

4. В словах, заимствованных через русский язык, буква **г** всегда обозначает среднеязычный звук [г(ги)]: **газ, галстук, гигиена, госпиталь, градус, агитатор, агроном, бригада.**

5. В заимствованных словах, заканчивающихся на **г**, он произносится как глухой согласный [к], хотя пишется буква **г**: **педагок** (произносим) – **педагог** (пишем), **налок** – **налог**, **диалок** – **диалог**, **демагок** – **демагог**, **залок** – **залог**.

§ 11. Написание буквы **ж**

Звуки [дж] и [ж] в кыргызском языке обозначаются одной буквой **ж**: **жашыл, желек, жигит, жолборс, жөнөкөй, жумшак, жүн, жыгач**; и **жандарм, жюри, пейзаж, мажбур, муктаж.**

§ 12. Написание буквы **к**

В зависимости от участия в слове или слоге гласных заднего (и среднего) или переднего ряда, буква **к** выполняет двоякую звуковую функцию.

1. В словах и слогах с участием гласных заднего (и среднего) ряда буква **к** обозначает корневой звук [к(кы)]: **кагаз, как, кайчы, кокту, кокустук, кургак, кызык, аксак, мокок, окуу, сактык, тамак, укук.**

2. В словах и слогах с участием гласных переднего ряда буква **к** обозначает среднеязычный звук [к(ки)]: **кедей, кекилик, кийим, кичинекей, көгүчкөн, күлкү, ичке, айыпкер, эшик.**

3. В словах, заимствованных через русский язык, буква **к** всегда обозначает среднеязычный звук: **кадр, казарма, картон, климат, кодекс, курорт, край, лектор, полковник, тактика, факультет, хоккей, экспонат.**

§ 14. Написание букв **ф, х, ц, щ**

1. Буквы **ф, х, ц, щ** в основном применяются в словах, заимствованных через русский язык: **фабрика, фамилия, ферма, фляга, цемент, цех, патефон, плащ, художник, цензура, футбол, химия, экскаваторщик, цирк, циркуль, щетка.**

2. В кыргызском языке буква **ф** применяется в отдельных междометиях, а также в некоторых собственных именах: **Уф! Күндүн ысыгын карачы. Бөф! Жыты жаман экен. Фатима, Фарида (имена людей).**

3. В кыргызском языке буква **х** применяется в отдельных существительных (н.: **хан, пахта**) и междометиях (**ха-ха, ах, бах, төх**).

4. В заимствованиях арабского и иранского происхождения допускается написание

и произношение соответствующих слов как через х, так и черех к. Н.: рахмат – ыракмат, рахат - ыракат, хурма – курма, хурсант – курсант, хушгар – кушгар.

5. Написание йотированных е, ё, ю, я

§ 14. Йотированная буква е пишется в следующих случаях:

1. Для обозначения сочетания звуков [й+е] в исконно кыргызских словах: **тиешелүү, тиер-тийбес, чие, чиеленген.**
2. Для обозначения сочетания звуков [й+е] в начале слов, заимствованных через русский язык: **Европа, Египет, евангелие, траектория, реестр, диета, иероглиф, клиентура, проект, уезд.**
3. Для обозначения сочетания звуков [й+е], которые образуются при соединении аффикса **-а (-е)** к слову, заканчивающемуся на **й**: **кий - киет, чий - чиет, кеңей - кенеет.** Не допускается написание таких слов через **-йе-**: **кийет, чийет, кеңейет, кенеет.**

§ 15. Йотированная буква ё в кыргызском языке применяется следующим образом:

1. Буква ё часто пишется после гласных, обозначая при этом сочетание звуков [й+о]: **боё, боёк, коён, оён.** Не допускается написание таких слов через **-йо-**: **бойо, бойок, койон, ойон.**
2. Для обозначения сочетания звуков [й+о], которые образуются при соединении суффикса **-а** к слову, заканчивающемуся на **й**: **кой - коёт, сой - соёт, чой - чоёт, той - тоёт.** Не допускается написание таких слов через **-йо-**: **койот, сойот, чойот, тойот.**
3. В заимствованных через русский язык словах буква ё применяется следующим образом:
 - в начале слова обозначает сочетание звуков [й+о]: **ёлка, заём.**
 - в ряде слов буква ё обозначает мягкость согласного звука перед гласным **о**: **вертолёт, самолёт, суфлёр, актёр.**
 - буква ё после **ф** пишется только в отдельных собственных именах и заимствованных словах: **Фёдор, шофёр.**
 - в ряде слов, заимствованных через русский язык, ё пишется и после букв **ж, ч, ш**: **дирижёр, стажёр, зачёт, счёт, счётчик, щёлочь, щётка.**
 - следующие заимствования пишутся через **-йо-**, а не через **-ё-**: **йод, район, майор, Нью-Йорк.**

§ 16. В кыргызском языке буква ю применяется следующим образом:

1. В корнях слов обозначает сочетание звуков [й+у]: **куюн, оюн, уюм, чоюн.**
2. При соединении аффиксов на гласный к словам, заканчивающимся гласным звуком. Н.: **кой+ым - коюм, кой+ың - коюң, той+ын - тоюн, сой+ыш - союш** и т. д.
3. При соединении аффикса с долгим гласным **-уу** к словам, заканчивающимся на **й**, соответствующее сочетание звуков обозначается буквой **ю** и одиночной **у**: **кой+уу - коюу, сой+уу - союу** и т. п.
4. Буква **ю** применяется в словах, заимствованных через русский язык: **бюст, жюри, парашот, бюро.**

§ 17. В кыргызском языке буква я применяется следующим образом:

1. В корнях слов обозначает сочетание звуков [й+а]: **аяк (айак), аянт (айант), баянда (байанда), даяр (дайар), уят (уйат).**
2. При соединении аффиксов на **а** к словам, заканчивающимся на **й**, пишется буква **я**: **жай+а+т - жаят, кый+а+быз - кыябыз (кыйабыз эмес), жый+ар - жыяр (жыйар эмес).**

3. Буква **я** в словах, заимствованных через русский язык, пишется в соответствии с русской орфографией: **авиация, акация, галерея, снаряд, идея, маяк.**

III. Написание заглавных букв

§ 18. Первое слово в предложении начинается с прописной буквы: **Эмгек – бакыт. Биз элибиздин маданий байлыгына мурасчыбыз.**

§ 19. Если первое слово в предложении или собственное имя начинается с долгого гласного, то прописной пишется первая буква, а вторая – строчной: **Ааламда сансыз жылдыз бар. Оорукта калгандар майданга азык-түлүк, кийим-кече жиберип турган. Уулум быйыл мектепке барат. Ээр-токумдуу ат берди. Акын Аалы Токомбаев** и т. д.

§ 20. Собственные имена пишутся с прописной буквы (см. раздел VII).

IV. Написание простых слов

1. Написание корней

§ 21. Допускается вариативность написания некоторых корней при смещении отдельных звуков: **айыр//айры, күмөн//күнөм, убакыт//убакты, кайры//кайыр, бакыт//бакты** и т. д.

§ 22. Вариативно написание некоторых слов: допускается выпадение одного или нескольких звуков: **алга//алдыга, кен//кеңири, нак//накта, чуму//чумку, бүкүл//бүкүлү, силк//силки, тенир//тенири** и т. д.

§ 23. В начале слова не допускается выпадение звука [п]: **найза, намыс, нарк, нокто, начар, нөшөр, ноюбас, ным, нике** и т. д. Но в написании и произношении следующих слов возможна вариативность: **нечен - эчен, небак - эбак, нары - ары.**

Примечание: полный перечень таких слов дается в орфографическом словаре.

2. Написание аффиксов

§ 24. При соединении аффиксов **-лык, -луу, -ла** к слову, заканчивающемуся на **р**, иногда л переходит в **д**, и поэтому допускается вариативность написания таких слов: **карлуу//кардуу, түрлө//түрдө, шаарлык//шаардык** и т. д.

§ 25. При соединении окончания первого лица **-мын** после аффикса **-а (-й)** оно может сокращаться (**-м**), поэтому допускается вариативность написания соответствующих глаголов: **келем - келемин, окуйм - окуймун, алам - аламын, барам - барамын** и т. п.

§ 26. При соединении окончания первого лица после аффикса прошедшего времени, допускается три варианта их сочетания (**-ганмын, -гамын, -гам**): **келгенмин – келгемин - келгем, барганмын – баргамын - баргам, окуганмын – окугамын - окугам** и т. п.

§ 27. При соединении окончаний родительного, дательного, винительного и исходного падежей после притяжательного аффикса допускаются полный и усеченный варианты написания падежных окончаний: **энемдин - энемин, энемди - энеми, энемден - энемен, энендин - эненин** и т. п.

§ 28. При соединении общего притяжательного аффикса **-ныкы(-дыкы)** после окончаний первого или второго лица допускаются полный и усеченный варианты написания окончания: **баламкы//баламдыкы, иниңки//иниңдики, агамкы//агамдыкы,**

эженки//эжендики.

§ 29. Допускаются полное и усеченное написание наречий времени в исходном падеже: **байырган//байыртадан, илгертен//илгертеден, эмитен//эмитеден, азырган//азыртадан.**

§ 30. При соединении аффикса **-чы** после аффиксов **-оо, -уу, -өө, -үү** наблюдается сингармоническое изменение гласных в соответствии с составом гласных в корне слова: **жазуучу, тергөөчү, ширетүүчү, бургулоочу.**

§ 31. Глаголы в обычном прошедшем времени пишутся только с аффиксом **-чу**: **жазчу, тергечү, ширетчү, бакчу, иштечү.**

Примечание: написание этого аффикса с лишним гласным (-ычу, -учу, -үчү) не допустимо: не барычумун, а барчумун, не келүчүмүн, а келчүмүн и т. п.

§ 32. Заимствованные из других языков слова, оканчивающиеся на звонкие согласные **б, в, г, д, ж**, произносятся с оглушением конечных согласных, но в письме это не отражается: не педагогко, а педагогго; не Калининградта, а Калининградда; не Гамбургка, а Гамбургта; не Алиевтин, а Алиевдин и т. п.

§ 33. При соединении аффиксов, начинающихся с гласного звука, к словам, заканчивающимся на **к, п**, озвончение глухих согласных отражается и в письме: **көк+ыш=көгүш, бак+ар=багар, чап+уу=чабуу, китеп+ы=китеби, бак+ында=багында, топ+ым=тобум** и т. д.

Примечание: в звукоподражаниях конечные глухие не озвончаются: такылда, чакылда, бапылда, тапылда и т. п.

§ 34. При соединении притяжательного окончания к словам, заканчивающимся на сонорные согласные, допускается вариативность написания корней: **карыным - кардым, мурунун - мурдун, эриниң - эрдиң, ийиниң - ийниң** и т. д.

§ 35. При соединении аффикса **-ар//ыр** к словам, заканчивающимся на гласный, промежуточный гласный может быть долгим или обычным, и оба варианта допустимы в письме: **иште+ар=иштээр, башта+ар=баштаар, ойло+ар=ойлоор, ка-ра+ар=караар** и т. д.

Примечание: При соединении аффикса -ар//ыр к словам, заканчивающимся на гласные -ы, -и, промежуточный гласный произносится протяжно, хотя это в письме не отражается: ири+ир=ирир, чири+ир=чирир, байы+ыр=байыр, жиби+ир=жибир, ысы+ыр=ысыр, ээрчи+ир=ээрчир

§ 36. При соединении аффикса **-ар** к глаголу, который заканчивается на согласный, гласный в последнем слоге произносится протяжно, хотя это и не отражается в письме: **бар+ар=барар, кел+ар=келер, сат+ар=сатар, жүр+ар= жүрөр** и т. д.

§ 37. При присоединении деепричастного аффикса **-ып** к глаголам, заканчивающимся на **м, п**, подвергается изменению звуковой состав корня и аффикса, что отражается и в письме: **эм+ып=ээмп, сеп+ып=сээп, өп+ып=өөп, чап+ып=чаап** и т. д.

§ 38. При присоединении аффиксов на **к, г, б** или **м** к словам, заканчивающимся на **н**, последний звук может чередоваться на согласный **ң** или **м**, хотя это не отражается в письме: произносится **түңкү**, но пишется **түнкү; түмбү – түнбү; күңгө – күнгө** и т. д.

§ 39. При присоединении аффикса на **с** или **ч** к словам, которые заканчиваются на **з**,

произношение и написание соответствующих сочетаний согласных различаются: произносится **сөссүз**, но пишется **сөзсүз**; **касса** – **казса**; **тоссо** – **тозсо**; **асчылык** – **азчылык** и т. д.

§ 40. При соединении аффиксов на **с**, **ч** или **т** к словам, заканчивающимся на **ч**, чередование **ч** на **ш** не отражается в письме: произносится **ушсуз**, но пишется **учсуз**; **кашты** – **качты**; **уушта** – **уучта**; **чашса** – **чачса** и т. д.

§ 41. Усилительные частицы **кап-**, **көп**, **кып-**, **кип-**, **күп-**, **жеп-**, **чоп-**, **оп-**, **ып-**, **жап-**, **беп-** и т. п. пишутся с основным словом слитно: **капкара**, **капкайдан**, **капкачан**, **күпкүндүз**, **кипкичине**, **бепбекер**, **көпкөк**, **жепжеңил**, **чопчоң**, **опоңой**, **аппак**, **жыпжылуу**, **мулмуздак**, **ыпысык**, **жапжалгыз**. Так же слитно пишутся слова: **тепедентен**, **тепетен**, **тападантак**, **тапатак**, **чападанчак**, **чапачак**.

§ 42. Такие префиксы как **на-**, **бей-**, **анти-**, **контр-**, **ди-**, пишутся с корневым словом слитно: **бейадеп**, **бейкүнөө**, **бейбаш**, **бейжай**, **бейтааныш**, **нааразы**, **натуура**, **бейкам**, **бейкапар**, **антидүйнө**, **контрреволюция**, **диалог** и т. д.

V. Написание сложных слов

1. Написание объединенных слов

§ 43. Слитно пишутся слова, звуковой состав которых изменены при объединении двух корней: **бүгүн**, **бийыл**, **кайер**, **жыңайлак**, **жылаңач**, **жылаңбаш**, **унчук**, **кайната**, **байке**, **агайын**, **былтыр**, **бүрсүгүнү**, **антип**, **минтип**, **ушинтип**, **ошентип** и т. д.

2. Слитное написание объединенных слов

§ 44. Слитно пишутся слова, в которые объединены корни, лексическое значение которых утратило смысловую четкость и потому не имеют самостоятельную семантику в соответствующем сочетании. Такие слова имеют смысл, отличающийся от исконного значения объединенных корней: **карамүртөз**, **кечкурун**, **көбүнесе**, **арабөк**, **балжууран**, **карагат**, **алмончок** и т. д.

§ 45. При объединении двух слов, одно из которых заканчивается на сонорный, а второе начинается глухим согласным, озвончение глухого согласного звука не отражается в письме. Н.: произносится **тилгат**, а пишется **тилкат**; **коңгарга** – **коңкарга**; **колгап** – **колкап**.

§ 46. Слова, обе составные части которых не имеют самостоятельного лексического значения, пишутся слитно: **асыресе**, **тиригарак**, **жексур**, **ачкүсөн**.

3. Раздельное написание сложных слов

§ 47. Слова, состоящие из корней, каждый из которых не утратил самостоятельного лексического значения, пишутся раздельно: **көз айнек**, **алп кара куш**, **таш бака**, **козу карын**, **ат кулак**, **ай балта**, **ат тиш**, **аш казан**, **айры куйрук**, **кош ооз**, **ач көз**, **көк жал**, **арык чырай**, **тогуз кат**, **үч эм**, **араң жан**, **кол жазма**, **басма сөз**, **көз караш**, **кол башчы**, **жол башчы**, **көз карандасыз**, **ак көңүл**, **кара кер**, **эл аралык**, **чыгыш таануу**, **тил таануу**, **ден соолук**.

§ 48. Составные части сложных числительных пишутся раздельно: **он бир**, **жүз элүү эки**, **бир миң тогуз жүз токсонунчу**, **он беш**, **жыйырма үч**, **он эки**, **кырк бешинчи**.

§ 49. Составные части сложных глаголов пишутся отдельно: **чуркап кел, жүгүрүп чык, отура тур, уктап ал, күтө тур, сүйлөп жатты, айттырып ий, кете бер, алып барып кел, таап кел, алып барып бере кой, сурап чыга кал, жыгылып кете жаздап барып токтоду, келе жатат** и т. д.

*Примечание: если вспомогательный глагол «жат» произносится в сокращенном виде «ат», то он пишется так же слитно, как и слышится: **баратат, келатат.***

§ 50. Объединенные слова, образованные от местоимения и глагола, пишутся отдельно: **жардам кыл, жардам эт, кол шилте, кол сал, баш ийдир, салам бер, баш тарт, азап чек, өч ал, кол кой, таасир эт, өмүр сүр, курман бол** и т. д.

§ 51. Составные части сложные прилагательных и наречий, образованных в форме объединенных слов, пишутся отдельно: **көк ала, кара күрөң, мала кызыл, кара көк, кызыл чийкил, ак саргыл, сары ала, кара ала, кер кашка, кара тору** (сложные прилагательные), **бир кезде, ар качан, ар күнү, таң эртең менен, эртең менен эрте, таңга маал, кечке жуук, кеч бешимде, түн ичинде, бир паста** (сложные наречия).

§ 52. Каждое слово в составе устойчивого словосочетания (или фразеологизма) пишется отдельно: **эшек такалаган, тили буудай куурган, кара кылды как жарган, колтугуна суу бүркүү, жумурткадан кыр издөө, камырдан кыл суургандай, мурдун балта кеспеген, талпагын ташка жаюу** и т. д.

§ 53. При сочетании звукоподражаний, модальных слов, послелогов, частиц с полнзначными словами, каждое из них пишется отдельно: **өтө кооз, ого бетер, бар эле, сен го, эң сонун, бах чиркин, алуу керек, ат менен келди, адам сымал, киши шекилдүү, ага сөрөй, чогулушган кийин, мага чейин, тоого дейре, ар нерсе, ар ким, кимдир бироо, эч качан, эч жерде, эч нерсе, ар качан** и т. д.

*Примечание: слова типа **эчтеке, эчтеме, эчтемке, бирдеңке, бирдемке, бирдеме** пишутся слитно.*

4. Сокращенные слова и их написание

§ 54. Аббревиатура, составленная по названиям букв, пишется сплошь прописными буквами, даже если отдельные из них обозначают нарицательные имена: **УИА (Улуттук илимдер академиясы), КУУ (Кыргыз улуттук университети), УАК (Улуттук аттестациялык комиссиясы).**

§ 55. При соединении окончания к аббревиатуре, оно пишется прописными буквами, в соответствии с законом сингармонизма (созвучия гласных в пределах одного слова): **БУУга, КУУнун, УАКтын, МАИнин, КТРдин, КРдин** и т. д.

§ 56. Сокращения, образованные из первых слогов слов, пишутся слитно и со строчной буквы: **химфак, физприбор, филфак, турфирма** и т. д.

5. Написание парных слов

§ 57. Все виды парных слов пишутся через дефис: **сак-саламат, аман-эсен, күч-кубат, эки-үч, улам-улам, бала-бакыра, ыпыр-сыпыр, тарс-турс, жылт-жулт, жүрүм-турум, каада-салт** и т. п.

6. Написание собственных имен

§ 58. 1. Имя человека, фамилия, отчество, псевдоним и дополнительное имя пишутся с прописной буквы: **Улан, Нурлан, Кубан, Нур, Урмат, Аян, Кыял,**

Балка, Жанчар, Чынар, Анар, Асел, Жалын, Толкун, Салкын, Ырыс, Чолпон, Тынай, А.Токомбаев (Балка), А.Убукеев (Кубат) и т. д.

2. Сложные имена, состоящие из двух или более корней, пишутся с прописной буквы и слитно: **Султанмурат, Эсенгелди, Сатыбалды, Кожакмат, Элтегин, Сонунбала, Мамбеткалыб, Абдыкадыр, Асылбүбү, Өмүргазы, Балыгооз, Саргунан, Жеңижок, Аткантаң, Айсара, Элмира** и т. д.

*Примечание: нарицательные имена, связанные с личностью легендарных людей или персонажей, пишутся также с прописной буквы и раздельно: **Кыз Сайкал, Жаңыл Мырза, Тоголок Молдо, Молдо Нияз, Молдо Кылыч, Бала Курман, Акыл Карачач.***

3. Вспомогательные слова **уулу, кызы, келини**, обозначающие фамильную принадлежность человека семье, пишутся со строчной буквы: **Касым Тыныстан уулу, Буудайбек Сабыр уулу, Назира Аалы кызы.**

*Примечание: слово **тегин**, применяемое после имени отца или деда человека, пишется вместе с основным словом (**Тынчтыкбек Чоротегин, Кожогелди Култегин**).*

4. Имя и фамилия без соответствующих аффиксов и вспомогательного слова пишутся в таком порядке – сначала имя самого человека, затем – имя его отца: **Азамат Алтай, Аман Саспай, Ашым Жакыпбек.**

5. В кыргызских именах мягкий знак в после конечного л мягкий знак не пишется: **Асел, Назгүл, Эмил** (а не **Асель, Назгуль, Эмиль**).

6. При соединении к именам людей суффиксов **-лык, -чы, -чыл, -изм**, такие слова применяются как нарицательные и потому пишутся со строчной буквы: **марксизм, манасчы, лениндик, гегелчил.**

§ 59. В сложных именах собственные мифологического происхождения первая часть пишется с прописной буквы, а вторая – со строчной: **Адам ата, Умай эне, Баба дыйкан, Ойсул ата, Чолпон ата, Камбар ата, Зенги баба, Көкө теңир** и т. д.

§ 60. Русские и вошедшие через русский язык имена пишутся по правилам орфографии русского языка: **Фердинанд де Соссюр, Хо Ши Мин, Ким Ир Сен, Бонч-Бруевич, Жан Жак Руссо, Салтыков-Щедрин, Иоганн Себастьян Бах** и т. д.

*Примечание: Имена, которые пишутся в русском языке на **дж**: **Джек, Джонсон, Кембридж, Джеймс, Джордж Сорос, Жолдошов, Джаныбеков** и др., в кыргызском языке пишутся только на **ж**: **Жек, Жонсон, Кембриж, Жеймс, Жорж Сорос, Жолдошов, Жаныбеков.***

§ 61. Названия родов, племен и народностей (этнонимы) пишутся со строчной буквы (**солто, саяк, кыдык, орус, хакас**), а сложные – слитно, в соответствии с произношением: **сарбагыш, карабагыш, боркемик, каракытай, бешкүрөн, чакчабай, акбилек, элчибай, отузуул** и т. д.

*Примечание: поскольку сочетание долгих гласных в пределах одного слова, то этноним «**куу уул**» пишется раздельно.*

§ 62. Простые имена собственные, имеющие отношение к астрономии, пишутся с прописной буквы: **Жер, Күн, Ай, Чолпон, Жетиген, Жети Каракчы, Алтын Казык, Үркөр, Саманчы Жолу.**

*Примечание: Если слова **жер, күн, ай** (земля, солнце и месяц) применяются не как собственные, а нарицательные, то они пишутся со строчной буквы: **Бир ай болду. Бүгүн күн ысыды.***

§ 63. Клички животных и птиц (зоонимы) пишутся с прописной буквы, а сложные из них – слитно: **Акборчук, Аккула, Кербилек, Акшумкар, Бөрүбасар, Чалкуйрук, Гүлсарат, Телтору, Суречки, Сарала.**

§ 64. 1. Географические названия пишутся с прописной буквы: **Азия, Африка,**

Антарктида, Европа, Алай, Чүй, Сокулук, Тон, Кемин, Балыкчы, Нарын, Гүлчө, Жазы и т. д.

2. Следующие географические названия сдвоенного типа (если составные корни в них не потеряли лексического значения и могут применяться в языке самостоятельно), пишутся через дефис: **Ак-Сай, Чоң-Сары-Ой, Кырк-Казык, Жети-Өгүз, Базар-Коргон, Кичи-Кум-Бел, Шамалды-Сай, Ысык-Көл, Соң-Көл, Ысык-Ата, Ала-Тоо, Тору-Айгыр, Төө-Ашуу, Кара-Балта, Жалал-Абад, Кара-Үңкүр, Кум-Төр** и т. д.

3. Если все или отдельные корни в составе сложных географических названий лишены самостоятельного лексического значения, такие слова пишутся слитно: **Кеңкол, Каракол, Чаткал, Улакол, Торугарт, Балгарт, Аламүдүн, Алайкуу, Көкөмерен, Каракужур, Мырзаке, Чалдыбар.**

4. В заимствованных через русский язык сложных географических названиях каждое составляющее слово пишется с прописной буквы и между ними дефис не ставится: **Батыш Европа, Жакынкы Чыгыш, Ыраакы Чыгыш, Орто Азия, Борбордук Азия, Түндүк Америка** и т. д.

5. Географические названия, заимствованные через русский язык без перевода на кыргызский, пишутся в соответствии с орфографией русского языка: **Кривой Рог, Ясная Поляна, Усть-Каменогорск, Ростов-на-Дону, Рио-де-Жанейро, Нью-Йорк, Сан-Франциско.**

6. При образовании относительных прилагательных от географических названий с помощью суффикса **-лык** слово пишется со строчной буквы: **Алай//алайлык, Кашкар//кашкарлык, Ысык-Көл//ысык-көлдүк, Нарын//нарындык.**

7. Географические названия, произношение и написание которых различается, в кыргызском языке пишутся в соответствии с произношением: **Алматы, Анжыян, Кокон, Букар, Дүйшөмбү, Самарканд, Ташкент, Маргалаң, Турпан, Кордой, Жамбыл, Түркстан, Казан, Бакы, Семей, Жергетал, Бешкен, Өскемен, Кызылжар, Түркия** и т. д.

Примечание: 1) слова арал, жарым арал, кырка тоо, жер, деңиз, океан, кысык, дарыя, канал, булуң, көчө, аянт, айыл (остров, полуостров, земля, море, океан, пролив, река, канал, залив, улица, площадь, аил) и т. д. При сочетании с географическими названиями пишутся отдельно и со строчной буквы: Арал деңизи, Балкаш көлү, Суусамыр өрөөнү, Жазы дарыясы, Курил аралдары, Чоң-Муз-Төр жайлоосу, Алай тоо кыркасы, Чоң-Сары-Ой айылы ж. б.;

2) слова түндүк, түштүк, батыш, чыгыш в составе сложных географических названий пишутся с заглавной буквы и отдельно: Чыгыш, Ыраакы Чыгыш, Батыш Европа, Түндүк Вьетнам, Чыгыш Казакстан, Түштүк Чыгыш Азия өлкөлөрү и т. д. Если слова түндүк, түштүк, чыгыш, батыш применяются при географических названиях в качестве нарицательных имен, то они пишутся со строчной буквы: Кыргызстандын түндүгү, Оштун түштүк тарабы, Ысык-Көлдүн чыгышы, Бишкек шаарынын батыш жагы (север Кыргызстана, южная сторона Оша, восток Иссык-Куля, западная сторона города Бишкек) и т. д.

§ 65. Если географические названия применяются для обозначения маршрута, то они пишутся с прописной буквы и через дефис: **Ош-Эркечтам-Кашкар жолу, Пекин-Үрүмчү-Алматы-Бишкек-Ташкент темир жол каттамы, Бишкек-Москва-Уфа-Бишкек каттамындагы самолет.**

§ 66. Все слова в названии государств, высших органов государственного управления и международных организаций с прописной буквы и отдельно: **Кыргыз Республикасы, Россия Федерациясы, Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши, Кыргыз Республикасынын Өкмөтү, Кыргыз Республикасынын Жогорку Соту, Иран Ислам Республикасы, Кытай Эл Республикасы, Кыргыз Республикасынын Конституциялык Соту, Бириккен Улуттар Уюму, Көз карандысыз Мамлекеттердин Шериктештиги, Шанхай Кызматташтык Уюму** и т. д.

§ 67. 1. Первое слово в названии государственных и негосударственных учреждений, предприятий, обществ, фондов, организаций пишется с прописной буквы, остальные – со строчной: **Билим берүү жана илим министрлиги, Майып балдарды колдоо фонду, Туризм жана спорт боюнча агенттиги, Чакан жана орто бизнести колдоо боюнча мамлекеттик фонду, Мамлекеттик тил боюнча улуттук комиссия.**

2. Названия структурных подразделений учреждений пишутся со строчной буквы: **Кыргыз улуттук университетинин филология жана кыргыз таануу факультети, Тил жана адабият институтунун азыркы кыргыз тили сектору** и т. д.

§ 68. Названия орденов, медалей пишутся без кавычек и с прописной буквы, при этом слова «орден» и «медаль» пишутся со строчной буквы: **Манас ордени, Баатыр эне ордени, Эне даңкы, Эрдик медалы, Даңк медалы.**

§ 69. Первое слово в названии исторических событий и праздников пишется с прописной буквы, остальные – со строчной: **Жаңы жыл майрамы, Брест тынчтыгы, Тегеран келишими, Басма сөз күнү, Нооруз майрамы, Орозо айт** и т. д.

Примечание: если название праздника начинается с цифры, то последующее слово пишется с прописной буквы: 1-Май, 9-Май и т. д.

§ 70. Слова *министр, президент, төрага, директор, орун басар, доктор, академик, баатыр, эмгек сиңирген ишмер, маршал, генерал, катчы* и т. д., которые обозначают должность, пишутся со строчной буквы и в тех случаях, когда они применяются вместе с собственными именами: **Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министри Эльвира Сариева, Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын академиги Алмаз Алдашев, Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Мамлекеттик тил боюнча улуттук комиссиянын мүчөсү Эсенбай Нурушев** и т. д.

Примечание: с прописной буквы пишутся названия высших государственных должностей в официальных текстах, например: Кыргыз Республикасынын Президенти, Кыргыз Республикасынын Куралдуу күчтөрүнүн Башкы Колбашчысы, также Индиянын Премьер-министри, Германиянын Канцлери и т. п. С прописной буквы пишутся и почетные звания: Кыргыз Республикасынын Баатыры, Эл акыны и т. п.

§ 71. Названия заводов, фабрик, театров, столовых, кафе, гостиниц, спортивных организаций, магазинов, издательств, учреждений, бульваров, площадей и т. п. пишутся в кавычках и с прописной буквы: **«Ала-Тоо» аянты, «Эркиндик» гүлбагы, «Байсуу» кафеси, «Айсулуу» сулуулук салону, «Бишкек» мейманканасы, «Жыргал» мончосу, «Илим» басмасы, «Чолпон» бут кийим тигүү фабрикасы, «Кыял» бирикмеси.**

§ 72. Названия произведений литературы, изобразительного искусства, музыки, газет, журналов, книг и т. д. берутся в кавычки, и первое слово пишется с прописной буквы: **«Тоо арасында» романы, «Каныбек» романы, «Сынган бугу» күүсү, «Агым» гезити, «Узак жол» повести.**

§ 73. Если художественное произведение названо по именам главных героев и обозначено как парное слово, то оно берется в кавычки, а между именами ставится дефис: эпосы **«Жаныш-Байыш», «Саринжи-Бөкөй», «Козу көрпөш- Баян сулуу».**

VI. Написание заимствованных слов

§ 73. Многие заимствованные из русского языка или через него слова пишутся в соответствии с орфографией русского языка: **жюри, бокс, аффикс, арбитраж, герб, банк**

и т. д.

§ 75. Допускается написание заимствованных из русского языка или через него слов в соответствии с особенностями фонетики кыргызского языка: **белет** (билет), **ашмүшкө** (осьмушка), **барденке** (берданка, винтовка), **ирет** (ряд), **көзүр** (kozyрь), **саржан** (сажень), **мүштөк** (мундштук), **момпосуй** (монпасье), **тамеки** (табак), **чыт** (ситец), **чиркөө** (церковь), **сот** (суд), **борум** (форма, в зн. *вид, осанка*), **догдур** (доктор, в зн. *врач*), **көпөс** (купец), **жашик** (ящик), **самоор** (самовар), **керебет** (кровать), **үстөл** (стол), **үтүк** (утюг), **панар** (фонарь), **гезит** (газета), **кемсел** (камзол), **номур** (номер), **мүнөт** (минута), **мискей** (миска), **шапке** (шапка), **шопур** (шофер), **жаркөп** (жаркое), **машине** (машина), **меш** (печь), **деректир** (директор) и т. д.

§ 76. Допускается написание заимствованных из русского языка или через него слов в соответствии с особенностями фонетики кыргызского языка (здесь речь идет о случаях выпадения последних звуков или замены его другим): **сутка** (сутки); **ранга** (ранг); **танка** (танк); **батинке** (ботинки); **каникул** (каникулы) и т. д.

§ 77. В кыргызском языке не допускается написание трех одинаковых согласных, поэтому при соединении аффиксов на **п, т, с, м** к словам, которые заканчиваются на удвоенные согласные типа **-пп, -тт, -сс, -мм** один из этих согласных выпадает: **киловатт+да=киловатта, килеват+дан= килеваттан, класс + сыз = классыз** и т. п.

VII. Перенос

§ 78. Перенос слов осуществляется в соответствии с делением слова на слоги: **ки-теп, боек, то-ют, айтылган-дар, келген-дер, же ай-тылгандар**. Поскольку долгий гласный составляет только один слог, то две парные буквы не могут быть разделены при переносе: не **то-олордо**, а **тоо-лор**; **бекинү-үчү – бекинүү-чү, за-аркану-учу – заар-кануу-чу**.

§ 79. Нельзя переносить слова, которые состоят из одного слога: **жол, ар, эл, тан, таан, суук, тоо, ээр, тарс, акт**.

§ 80. Не переносятся слова из двух слогов типа: **ага, ата, атак, аалам, аары, араа, эне, эшик, ээле, элек, өмүр, өтүк, ысык, оона, уула, унаа, ишен, имер**, потому что слог, состоящий из одного гласного звука, нельзя оставить в конце строки, перенеся остальную часть слова в новую. Следовательно, не допускаются такие переносы: **а-га, а-та, а-так, аа-лам, аа-ры, а-раа э-не, э-шик, ээ-ле, э-лек, ө-мүр, ө-түк, ы-сык, оо-на, уу-ла, у-наа, и-шен, и-мер**. Подобные слова следует написать целиком в одной строке.

§ 81. Разделительные мягкий и твердый знаки не отделяются от предыдущей буквы при переносе. Поэтому эти слова переносятся следующим образом: **баталь-он** (а не **батал-он**), **консуль-тация** (а не **консул-ьтация**), **разь-езд** (а не **раз-ьезд**), **подь-езд** (а не **под-ьезд**).

§ 82. Слог, состоящий из одной йотированной буквы, не отделяется для переноса. Нельзя перенести так: **та-я, бо-е, ю-билей, чи-е, акаци-я**.

§ 83. При переносе отделяются друг от друга две повторяющиеся согласные, находящиеся на стыке двух слогов: **так-кан** (а не **та-ккан**); **канат-туу** (а не **кана-ттуу**); **чап-па** (а не **ча-ппа**); **кас-са** (а не **ка-сса**).

§ 84. Нельзя переносить аббревиатуры типа **БУУ, КУУ, УАК, МАИ**, но сокращенные по первым слогам слова – можно: **хим-фак, мам-бас** (мамлекеттик басма).

§ 85. Нельзя отделить при переносе инициалы и фамилию. Т. е. инициалы нельзя

оставлять на предыдущей строке или перенести в следующую, как в следующих примерах:
Т. М. – Мамбетжунушовдун, Б. Т.- Рысалиевге

§ 86. Нельзя переносить сокращенные слова типа **км, дм, м, см, т, ц, кг**, г отдельно от цифр, к которым они относятся. Т. е. их следует написать в одной строке вместе:
10 км, 20 дм, 75 см; 10 т., 100 ц., 125 кг., 67 г.

Примечание: здесь и во всем справочнике приведены лишь отдельные примеры. Полный перечень слов будет включен в практическом пособии и орфографическом словаре.

VIII. Правила дефисного написания слов

§ 87. Повторяющиеся слоги междометий и звукоподражательных слов пишутся через дефис: **Пай-пай-пай! Эмгек сүйгөн кишилер алп экен го! (Сыдыкбеков). Ха-ха-ха! Чүкө салган тулубум. Ташга, энеке! Кереги жок мунунун (Турусбеков).**

Кобур-собур эткен сөздөр, бирин-серин чакырышкан үндөр, тарс-тарс дабыштар Жапарга угулуп турду (Баялинов).

§ 88. Если порядковое числительное дается цифрами, то после него ставится дефис, который заменит собой аффикс **-ынчы, (-нчы)**: **эки миң сегизинчи жыл – 2008-жыл, он алтынчы ноябрь – 16-ноябрь, 4-класстын окуучусу, жыйналыштын 2-маселеси.**

Примечание: 1. После римских цифр дефис не ставится: XIX кылымдагы орус адабиятынын тарыхы. Кыргыздардын XVI-XVII кылымдардагы экономикалык жана саясий абалы. Окуу жылынын III чейреги.

2. Если перед порядковым числительным есть знак « № », то между ними дефис не ставится, поскольку сам знак имеет порядковое значение. Н.: № 69 орто мектеп, № 1 китепкана и т. д.

§ 89. 1. Приблизительные числительные пишутся через дефис: **отуз-кырк чамалуу кой-эчки, 5-6 киши, төрт-бештен бөлүштүрүү, жашы 40-45 чамасында.**

2. Названия, состоящие из сокращенных или полных слов и цифр, пишутся через дефис: **ТУ-154, ИЛ-62, АН-10, «Восток-1», Мерседес-600, Ауди-100, «Союз-9» космос корабли, Пентиум-4 компьютери.**

§ 90. Сложные слова и приложения, обозначающие научную степень, специальность, должность, звание, чин или другие отличительные показатели, пишутся через дефис: **мүчө-корреспондент, зоотехник-селекционер, механизатор-айдоочу, акын-драматург, врач-терапевт, премьер-министр, генерал-лейтенант, экс-чемпион, статс-катчы** и т. д.

Примечание: названия следующих должностных званий и воинских чинов пишутся без дефиса: башкы кол башчы, улук лейтенант, медицина кызматынын капитаны.

§ 91. Двусложные слова типа **пресс-бюро, пресс-конференция, киловатт-саат, тонна-километр, корабль-спутник** тоже пишутся через дефис.

КЫРГЫЗ ТИЛИНИН ЖАЗУУ ЭРЕЖЕЛЕРИ

(Соңку редакциясы)

(Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин 2008-жылдын 26-июнундагы № 567 токтомунун редакциясына ылайык)

Бишкек 2008

КЫРГЫЗ ТИЛИНИН ЖАЗУУ ЭРЕЖЕЛЕРИ

I. Тыбыш, тамга жана алфавит.

1-§. Кыргыз адабий тилинде 39 тыбыш бар: он төрт үндүү, жыйырма беш үнсүз.

Үндүүлөрдүн сегизи – кыска: **а, э, о, ө, ы, и, у, ү**; алтоо – созулма: **аа, ээ, оо, өө, уу, үү**; жетөө - жоон: **а, аа, о, оо, ы, у, уу**; жетөө – ичке: **э, ээ, ө, өө, и, ү, үү**.

Үнсүздөрдүн алтоо – уяң: **м, н, ң, р, й, л**; сегизи – жумшак: **б, в, д, ж, з, г, г**; он бири – каткалаң: **п, ф, с, ш, щ, ч, х, к, к, т, ц**.

2-§. Кыргыз тилиндеги тыбыштар 36 тамга менен белгиленет: **Аа, Бб, Вв, Гг, Дд, Ее, Ёё, Жж, Зз, Ии, Йй, Кк, Лл, Мм, Нн, ң, Оо, Өө, Пп, Рр, Сс, Тт, Уу, Үү, Фф, Хх, Цц, Чч, Шш, Щщ, ь, Ыы, ь, Ээ, Юю, Яя**.

3-§. Созулма үндүүлөр кош тамга менен белгиленет: **аа, ээ, оо, өө, уу, үү**.

Аары, саат, жаа, жээк, бээ, оор, боор, жоо, өөн, мөөн, төө, уук, суур, буу, жүүн, күү, жөө, тоо, көө, ээр, суроо ж.б.

II. Тыбыштардын жазылышы.

1. Үндүү тыбыштардын жазылышы

4-§. Жазууда э тамгасы төмөнкүчө колдонулат:

1. Кыргыз тилиндеги сөздөрдө э тыбышы сөздүн башталышында келсе, э тамгасы менен, сөз ортосунда жана сөз аягында үнсүз тыбыштардан кийин келген учурларда **е** тамгасы менен белгиленет, ал эми созулма түрү бардык учурда **ээ** болуп жазылат. М.: сөз башында – **эгин, эки, элик, эр, эски**, сөз ортосунда жана сөз аягында үнсүз тыбыштардан кийин – **бет, жер, желек, темир, тирек, кетмен, беде, бетеге, кеңешме, кереге**, ар түрдүү орундарда – **элек, эмгек, эне, эрте, созулма түрүндө: ээр, жээк, жээн, керээз, мээр ж.б.**

2. Орус тилинен же орус тили аркылуу чет тилдерден кирген бир катар сөздөрдө жана энчилүү аттарда айтылыш өзгөчөлүгүн айрыкча белгилеп көрсөтүү максатында сөз башында, үндүүлөрдөн кийин жана үнсүздөрдөн кийин да э жазылышына жол берилет. М.: сөз башында – **экватор, экономика, экран, экскурсия, экзамен, энергия, экспедиция**; үндүүлөрдөн кийин – **аэродром, аэропорт,**

поэзия, статуэтка, фэтон, алоэ, үнсүздөрдөн кийин – мэр, сэр, Чжу Дэ, Улан-Удэ.

5-§. Үндүү тыбыштар менен аяктаган сөздөргө үндүү тыбыш менен башталган мүчө уланганда үндүүлөрдүн бири түшүп калат: бала-ым- балам, эне-ым-энем, тара-ын-таран, укта-ып-уктап.

6-§. Унгу сөздөрдө болсун, же сөзгө мүчө уланганда болсун, оо, уу созулма үндүүлөрү йоттошкон тыбыштардан же й тыбышынан кийин катарлаш келген учурларда алардын айкалышы ёо, юу түрүндө жазылат: аюу, коюу, боё+оо - боёо, ая+оо - аёо, тая+оо - таёо, жай+уу - жаюу, кой+уу - коюу ж.б.

2. Үнсүз тыбыштардын жазылышы

7-§. Төл сөздөрдүн аягында б, в, д, ж, г тыбыштары колдонулбайт, бирок өздөштүрүлгөн герб, клуб, араб, гараж, парад, эпилог сыяктуу сөздөрдө сакталат.

8-§. Төл сөздөрдө р тыбышы сөз башына келбейт, ошондуктан раазы, рас, раак сөздөрү ыраазы, ырас, ыраак түрүндө жазылат.

*Эскертүү: араб, фарс, орус ж.б. тилдерден кирген кээ бир сөздөр төмөнкүчө жазылат: **рамазан, раис, рубай, рабат, расмий, райкан, рухий.***

9-§. Б тамгасынын жазылышы

б тыбышы эки үндүүнүн ортосунда жылчыкчыл **в** тыбышына окшош айтылса да, жазууда б тамгасы менен жазылат: **ооба, аба, собол** ("суроо" маанисиндеги сөз), **өбөлгө, обон, үбөлүк, кубаныч, убал, добуш ж.б.**

10-§. Г тамгасынын жазылышы

1. Сөздөгү же муундагы жоон же ичке үндүүлөрдүн катышына карай **г** тамгасы эки түрдүү тыбыштык милдет аткарат.

2. Жоон үндүүлөр катышып жүргөн сөздөрдө жана муундарда **г** тамгасы түпчүл **г (гы)** тыбышын билдирет: **ага, агыш, айгыр, бугу, булгаары, гана, жоогазын, жыргал, кургак, шагыл.**

3. Ичке үндүүлөр катышып жүргөн сөздөрдө жана муундарда **г** тамгасы орточул **г (ги)** тыбышын билдирет: **гүл, дөңгөлөк, илгич, кемеге, тегирмен, үгүт, чегедек, эгин.**

4. Орус тили аркылуу кирген сөздөрдө жоон жана ичке үндүүлөр менен келген муундарда да **г** тамгасы орточул **г (ги)** тыбышын билдирет: **газ, галстук, гигиена, госпиталь, градус, агитатор, агроном, бригада.**

5. Бир катар сөздөрдө **г** тыбышы сөздүн эң аягына келгенде, каткалаң **к** тыбышы сыяктуу айтылат. Бирок, жазууда **г** тыбышы сакталып кала берет: **педагог (айтылышы) – педагог (жазылышы) налог (айтылышы) – налог (жазылышы), диалок (айтылышы) – диалог (жазылышы), демагок (айтылышы) – демагог (жазылышы), залок (айтылышы) – залог (жазылышы).**

11-§. Ж тамгасынын жазылышы

Кыргыз тилиндеги **ж** тыбышы менен орус тилинен кабыл алынган сөздөрдөгү **ж** тыбышынын айтылышы бири-бирине туура келбесе да, бул эки тыбыш бир гана тамга аркылуу берилет: **жашыл, желек, жигит, жолборс, жөнөкөй, жумшак, жүн, жыгач, жандарм, жюри, пейзаж, мажбур, муктаж.**

12-§. К тамгасынын жазылышы

Сөздөгү же муундагы жоон, ичке үндүүлөрдүн катышына карай **к** эки түрдүү тыбыштык милдет аткарат.

1. Жоон үндүүлөр катышып түзүлгөн муундарда **к** тамгасы түпчүл **к (кы)** тыбышын билдирет: **кагаз, как, кайчы, кокту, кокустук, кургак, кызык, аксак, мокок, окуу, сактык, тамак, укук.**

2. Ичке үндүүлөр катышып түзүлгөн сөздөрдө жана муундарда **к** тамгасы орточул **к (ки)** тыбышын билдирет: **кедей, кекилик, кийим, кичинекей, көгүчкөн, күлкү, ичке, айыпкер, эшик.**

3. Орус тили аркылуу кирген сөздөрдө жоон жана ичке үндүүлөр менен келген муундарда да **к** тамгасы орточул **к (ки)** тыбышын билдирет: **кадр, казарма, картон, климат, кодекс, курорт, край, лектор, полковник, тактика, факультет, хоккей, экспонат.**

13. ф, х, ц, щ тамгаларынын жазылышы

1. Алфавиттен орун алган **ф, х, ц, щ** тамгалары дээрлик орус тили аркылуу кирген сөздөрдө колдонулат: **фабрика, фамилия, ферма, фляга, цемент, цех, патефон, плащ, художник, цензура, футбол, химия, экскаваторщик, цирк, циркуль, щетка.**

2. Кыргыз тилинде **ф** тамгасы айрым тууранды жана сырдык сөздөрдө, ошондой эле кээ бир энчилүү аттарда гана колдонулат: **Уф! Күндүн ысыгын карачы. Бөф! Жыты жаман экен. Фатима, Фарида (кишинин аттары).**

3. Кыргыз тилинде **х** тамгасы **хан, пахта** деген сөздөрдө, **ха-ха, ах, бах, төх** сыяктуу сырдык же тууранды сөздөрдө гана колдонулат.

4. Араб, иран тилдеринен кирип, айрым тектеш тилдерде **х** аркылуу айтылып жана жазылып жүргөн **рахмат, рахат, хурма, хурсант, хуштар** сыяктуу сөздөрдүн кыргызча **к** аркылуу айтылышына жана жазылышына да жол берилет: **ыракмат, ыракат, курма, курсант, куштар.**

5. Йоттошкон е, ё, ю, я тамгаларынын жазылышы

14-§. Йоттошкон е тамгасы төмөнкү учурларда жазылат:

1. Үндүү и тыбышынан кийин йоттошкон **йэ** тыбышын билдирүү үчүн колдонулат: **тиешелүү, тиер-тийбес, чие, чиеленген.**

2. Орус тили аркылуу кирген сөздөрдө сөз башында жана үндүүлөрдөн кийин **йэ** тыбышын билдирет: **Европа, Египет, евангелие, траектория, реестр, диета, иероглиф, клиентура, проект, уезд.**

3. Аягы **й** тыбышы менен бүткөн сөздөргө үндүү менен башталган же үндүү тыбыштан турган көбүнчө чакчыл **-а (-е)** мүчөсү уланганда жазууда **йе** же **йэ** түрүндө берилбестен, **е** тамгасы аркылуу гана берилет: **кий - киет, чий - чиет, кеңей - кеңеет.** Булардын **кийет, чийет, кеңейет** же **кеңейэт** болуп жазылышына жол берилбейт.

15-§. Кыргыз тилинде ё тамгасы төмөнкү учурларда колдонулат:

1. **ё** тамгасы уңгу сөздөрдө үндүүлөрдөн, көбүнчө **о** тамгасынан кийин гана жазылып, татаал **йо (й+о)** тыбышынын ордуна жүрөт: **боё, боёк, коён, оён.** Бул сыяктуу сөздөр **бойо, бойок, койон, ойон** түрүндө **йо** менен жазылбайт.

2. **Кой, сой, чой, той** сыяктуу аягы **-ой** менен бүткөн уңгу сөздөргө **о** тыбышы менен келген мүчөнүн айкалышы **йо** аркылуу **койот, сойот, чойот, тойот** болуп жазылбастан, **ё** тамгасы менен берилет **сой - соёт, чой-чоёт, той-тоёт.**

3. Орус тили аркылуу кирген сөздөрдө **ё** тамгасы төмөнкүчө колдонулат:

- сөз башында үндүүлөрдөн кийин **ё** тамгасы **йо (й+о)** тыбыштарынын ордуна жүрөт: **ёлка, заём.**

- бир катар сөздөрдө **ё** тамгасы үнсүздөрдөн кийин **о** тыбышынын ичке айтылышын билдирүү үчүн колдонулат: **вертолёт, самолёт, суфлёр, актёр.**

- **ё** тамгасы **ф** тамгасынан кийин кээ бир энчилүү аттарда жана чет тилдерден кирген айрым сөздөрдө гана жазылат: **Фёдор, шофёр.**

- орус тили аркылуу кирген бир катар сөздөрдө **ж, ч, ш** тыбыштарынан кийин **ё** тамгасынын жазылышы учурайт: **дирижёр, стажёр, зачёт, счёт, счётчик, щёлочь, щётка.**

- төмөнкүдөй кабыл алынган сөздөр **ё** тамгасы менен эмес, **йо** тамгалары менен жазылат: **йод, район, майор, Нью-Йорк.**

16-§. Кыргыз тилинде ю тамгасы төмөнкү учурларда колдонулат:

1. Уңгу сөздөрдө **ю-й+у** тамгаларынын ордуна жүрөт: **куюн, оюн, уюм, чоюн.**

2. Аягы **й** менен бүткөн сөздөргө таандык мүчөлөр же **-ын, -ыл, -ыш** сыяктуу үндүү менен башталган мүчөлөр уланганда тыбыштык **йу** айкалышы **ю** тамгасы менен берилет: **кой+ым - коюм, кой+ың - коюн, той+ын - тоюн, сой+ыш - союш ж.б.**

3. Аягы **й** тыбышы менен бүткөн сөздөрдөн кийин созулма **уу** мүчөсү келген учурларда, алардын айкалышы **-йуу** түрүндө жазылбастан: **юу** түрүндө жазылат: **кой+уу - коюу, сой+уу - союу ж.б.**

4. Жазууда **ю** тамгасы орус тили аркылуу кирген сөздөрдө орус тилиндеги маанисин толук сактап, бир бүтүн тыбыш катарында колдонулат: **бюст, жюри, парашют, бюро.**

17-§. Кыргыз тилинде я тамгасы төмөнкү учурларда колдонулат:

1. Уңгу сөздөрдө **й** жана **а** тыбыштарынын айкалышын билдирет: **аяк (айак), аянт(айант), баянда (байанда), даяр (дайар), уят (уйат).**

2. Аягы **й** менен бүткөн сөздөрдөн кийин **а** тыбышы менен башталган мүчө уланган кезде **я** тамгасы колдонулат: **жай+а+т - жаят, кый+а+быз - кыябыз (кыйабыз эмес), жый+ар - жыяр (жыйар эмес).**

3. Орус тили аркылуу кирген сөздөрдө **я** тамгасы орус тилиндеги маанисин толук сактап, бир бүтүн тыбыш катарында колдонулат: **авиация, акация, галерея, снаряд, идея, маяк.**

III. Баш тамгалардын жазылышы

18-§. Сүйлөм баш тамга менен башталып жазылат. **Эмгек – бакыт. Биз - элибиздин маданий байлыгына мурасчыбыз.**

19-§. Сүйлөмдүн же энчилүү аттын башына келген созулма үндүүнүн биринчи тамгасы баш тамга, экинчиси кичине тамга менен жазылат: **Аалам, Ооруктам, Уулум, Ээрден, Аалы ж.б.**

20-§. Энчилүү аттар баш тамга менен жазылат (VI бөлүмдү караңыз).

IV. Жөнөкөй сөздөрдүн жазылышы

1. Уңгу сөздөрдүн жазылышы

21-§. Айрым тыбыштары орун алмашып, эки түрдүү айтылган уңгу сөздөрдүн эки түрүнө тең жазууда жол берилет: **айыр//айры, күмөн//күнөм, убакыт//убакты, кайры//кайыр, бакыт//бакты ж.б**

22-§. Айрым сөздөрдүн бир же бир нече тыбышынын түшүрүлүп же түшүрүлбөй сакталып айтылган эки түрүнө тең жазууда жол берилет: **алга//алдыга, кең//кеңири, нак//накта, чуму//чумку, бүкүл//бүкүлү, силк//силки, теңир//теңири ж.б.**

23-§. Сөз башында **н** тыбышы түшүрүлбөй жазылат: **найза, намыс, нарк, нокто, начар, нөшөр, ноюбас, ным, нике ж.б.** Ал эми **нечен-эчен, небак-эбак, нары-ары** болуп айтылган сөздөрдүн эки түрүнө тең жазууда жол берилет.

Эскертүү: бул өңдүү сөздөрдүн толук тизмеси орфографиялык сөздүктө берилет.

2. Сөз мүчөлөрүнүн жазылышы

24-§. Аягы **р** тыбышы менен бүткөн сөзгө **-лык, -луу, -ла** мүчөлөрү жалганганда, мүчөнүн башындагы **л** тыбышы **д** тыбышына өтүп да, өтпөй да айтылган эки түрүнө тең жазууда жол берилет: **карлуу//кардуу, түрлө//түрдө, шаарлык//шаардык ж.б.**

25-§. Чакчыл **-а (-й)** мүчөсү уланган сөздөн кийин 1-жактын жак мүчөсү келсе, жак мүчөнүн кыскарып, **-м** жана толук **-мын** болуп айтылган эки түрүнө тең жазууда жол берилет: **келем-келемин, окуйм- окуймун, алам-аламын, барам-барамын ж.б.**

26-§. Өткөн чактын **-ган** мүчөсүнөн кийин 1-жактын жак мүчөсү келсе, булардын **-ганмын, -гамын, -гам** болуп өзгөрүп же кыскартылып айтылган түрлөрүнүн бардыгына тең жазууда жол

берилет: **келгенмин-келгемин-келгем, барганмын-баргамын-баргам, окуганмын-окугамын-окугам ж.б.**

27-§. Таандык мүчө уланган сөздөн кийин илик, барыш, табыш, чыгыш жөндөмө мүчөлөрү келсе, жөндөмө мүчөлөрүнүн кыскарган түрүнө да, толук түрүнө да жазууда жол берилет: **энемдин-энемин, энемди-энеми, энемден-энемен, энеңдин-энеңин ж.б.**

28-§. 1-,2-жактын жекелик мүчөлөрүнөн кийин жалпы таандык -ныкы мүчөсү уланганда, мүчөнүн толук жана кыскарган эки түрүнө тең жазууда жол берилет: **баламкы//баламдыкы, иниңки//иниңдики, агамкы//агамдыкы, эжеңки//эжеңдики.**

29-§. Чыгыш жөндөмөдө турган мезгил тактоочтордун кыскарган түрүнө да, толук түрүнө да жазууда жол берилет: **байыртан//байыртадан, илгертен//илгертеден, эмитен//эмитеден, азыртан// азыртадан.**

30-§. -оо, -уу, -өө, -үү мүчөсүнөн кийин **-чы** мүчөсү уланып жасалган атооч сөздөр уңгудагы үндүүгө карата өзгөрүп **жазуучу, тергөөчү, ширетүүчү, бургулоочу** түрүндө жазылат.

31-§. Адат өткөн чактын **-чу** мүчөсү уланган этиш сөздөр **жазчу, тергечү, ширетчү, бакчу, иштечү** түрүндө гана жазылат.

Эскертүү: этиш сөздөрдүн -ычу, -учу, -үчү формасында жазылышына жол берилбейт: барычүмүн эмес, барчүмүн, келүчүмүн эмес, келчүмүн ж.б.

32-§. Башка тилдерден өздөштүрүлүп, аягы жумшак үнсүздөр **б, в, г, д, ж** тыбыштары менен бүткөн сөздөргө уланган мүчөнүн башкы үнсүзү каткалаңдашып айтылганы менен, жазууда ага жол берилбейт: **педагогко** эмес, **педагогго**; **Калининградта** эмес, **Калининградда**; **Гамбургка** эмес, **Гамбургга**; **Алиевтин** эмес, **Алиевдин** ж.б.

33-§. Аягы **к, п** тыбыштары менен бүткөн сөздөргө үндүүдөн башталган мүчө жалганса, алар **г, б** тыбыштарына өтүп айтылышы боюнча жазылат: **көк+ыш=көгүш, бак+ар=багар, чап+уу=чабуу, китеп+ы=китеби, бак+ында=багында, топ+ым=тобум ж.б.**

*Эскертүү: тууранды сөздөрдө бул тыбыштар жумшарбайт: **такылда, чакылда, бапылда, тапылда ж. б.***

34-§. Аягы уяң үнсүз менен бүткөн сөздөргө таандык мүчө уланганда, уңгунун тыбыштык түзүлүшүнүн өзгөрүп да, өзгөрбөй да

жазылышына жол берилет **карыным-кардым, мурунуң-мурдун, эриниң-эрдиң, ийиниң-ийниң ж.б.**

35-§. Үндүү тыбыш менен аяктаган этиш сөзгө атоочтуктун **-ар//ыр** мүчөсү жалганса, бул мүчө уланган муундагы үндүүнүн созулуп айтылыш формасына жазууда жол берилет: **иште+ар=иштээр, башта+ар=баштаар, ойло+ар=ойлоор, ка-ра+ар=караар ж.б.**

Эскертүү: -ы, -и үндүүлөрү менен аяктаган сөздөргө -ар//ыр мүчөлөрү жалганса, соңку муундагы үндүү созулуңку айтылат, бирок жазууда буга жол берилбейт: ири+ир=ирир, чире+ир=чирир, байы+ыр=байыр, жиби+ир=жибир, ысы+ыр=ысыр, ээрчи+ир=ээрчир

36-§. Үнсүз менен аяктаган этишке **-ар** мүчөсү жалганса, соңку муундагы үндүү созулуңку айтылат, бирок буга жазууда жол берилбейт: **бар+ар=барар, кел+ар=келер, сат+ар=сатар, жүр+ар=жүрөр ж.б.**

37-§. Аягы **м, п** тыбыштары менен бүткөн этиш сөздөргө чакчыл **-ып** мүчөсү жалганганда, уңгу да, мүчө да тыбыштык жактан өзгөрүп, созулуп айтылгандыктан, андай сөздөр угулушу боюнча жазылат: **эм+ып=ээмп, сеп+ып=сээп, өп+ып=өөп, чап+ып=чаап ж.б.**

38-§. Аягы **н** тыбышы менен бүткөн сөздөргө **к, г, б, м** тыбыштарынын бири менен башталган мүчө жалганса, **н** тыбышынын **ң** же **м** тыбышына өтүп айтылышы мүмкүн, бирок жазууда жол берилбейт: **түңкү эмес, түнкү; түмбү эмес, түнбү; күңгө эмес, күнгө ж. б.**

39-§. Аягы **з** тыбышы менен бүткөн сөзгө **с, ч** тыбыштары менен башталган мүчө жалганса, сөздүн угулганындай жазылышына жол берилбейт: **сөссүз эмес, сөзсүз; касса эмес, казса; тоссо эмес, тозсо (эскирсе); асчылык эмес, азчылык ж.б.**

40-§. Аягы **ч** тыбышы менен бүткөн сөзгө **с, ч, т** тыбыштарынан башталган мүчө жалганса, **ч** тыбышынын **ш** тыбышына өтүп айтылышына жазууда жол берилбейт: **ушсуз эмес, учсуз; кашты эмес, качты; уушта эмес, уучта; чашса эмес, чачса ж.б.**

41-§. Күчөтмө маанидеги **кап-, көп, кып-, кип-, күп-, жеп-, чоп-, оп-, ып-, жап-, беп- ж.б.у.с.** формалар негизги сөз менен бирге жазылат: **капкара, капкайдан, капкачан, күпкүндүз, кипкичине, бепбекер, көпкөк, жепжеңил, чопчоң, опоной, аппак, жыпжылуу, мупмуздак, ыпысык, жапжалгыз. Ошондой эле**

тепедентең, тепетең, тападантак, тапатак, чападанчак, чапачак деген сөздөр да бирге жазылат.

42-§. Башка тилдерден өздөштүрүлгөн **на-, бей-, анти-, контр-, ди-** сыяктуу префикстер өзү айкашкан сөздөр менен бирге жазылат: **бейадеп, бейкүнөө, бейбаш, бейжай, бейтааныш, нааразы, натуура, бейкам, бейкапар, антидүйнө, контрреволюция, диалог ж.б.**

V. Татаал сөздөрдүн жазылышы

1. Бириккен сөздөрдүн жазылышы

43-§. Тыбыштык түрү өзгөрүп, түгөйлөрү өз ара бириккен сөздөр бирге жазылат: **бүгүн, быйыл, кайер, жыңайлак, жылаңач, жылаңбаш, унчук, кайната, байке, агайын, былтыр, бүрсүгүнү, антип, минтип, ушинтип, ошентип ж.б.**

2. Кошмок сөздөрдүн бирге жазылышы

44-§. Лексикалык мааниси күңүрттөнүп, өз алдынча колдонулуу мүмкүнчүлүгүнөн ажыраган сөздөр менен толук маанилүү сөздөрдүн айкашын түзүп, бир маани берип турган кошмок сөздөр бирге жазылат: **карамүртөз, кечкурун, көбүнесе, арабөк, балжууран, карагат, алмончок ж.б.**

45-§. Жанаша айтылган эки сөздүн биринчиси уяң үнсүз менен аяктап, кийинкиси каткалаң үнсүз менен башталып колдонулса, каткалаң үнсүз жумшарып айтылат, бирок жазууда ага жол берилбейт жана айрым-айрым жазылат: **тилгат эмес, тил кат; коңгарга эмес, кон карга; колгап эмес, кол кап; ишенимгат эмес, ишеним кат.**

46-§. Эки түгөйү тең өз алдынча лексикалык мааниге ээ болбогон сөздөрдөн жасалган кошмок сөздөр бирге жазылат: **асыресе, тиригарак, жексур, ачкүсөн.**

3. Кошмок сөздөрдүн бөлөк жазылышы

47-§. Лексикалык маанисин жоготпой, өз алдынча колдонулуп жүргөн сөздөрдөн куралган кошмок сөздөрдүн ар бир бөлүгү бириктирилбей, айрым-айрым жазылат: **көз айнек, алп кара куш, таш бака, козу карын, ат кулак, ай балта, ат тиш, аш казан, айры куйрук, кош ооз, ач көз, көк жал, арык чырай, тогуз кат, үч эм, араң жан, кол жазма, басма сөз, көз караш, кол башчы, жол башчы, көз карандысыз, ак көңүл, кара кер, эл аралык, чыгыш таануу, тил таануу, ден соолук.**

48-§. Татаал сандардын ар бир бөлүгү айрым-айрым жазылат: **он бир, жүз элүү эки, бир миң тогуз жүз токсонунчу, он беш, жыйырма үч, он эки, кырк бешинчи.**

49-§. Татаал этиштин ар бир түгөйү айрым жазылат: **чуркап кел, жүгүрүп чык, отура тур, уктап ал, күтө тур, сүйлөп жатты, айттырып ий, кете бер, алып барып кел, таап кел, алып барып бере кой, сурап чыга кал, жыгылып кете жаздап барып токтоду, келе жатат ж.б.**

Эскертүү: «жат» деген жардамчы этиш кыскарып «ат» болуп айтылса, ал негизги этишке уланып, угулушунча бирге жазылат: баратат, келатат ж.б.

50-§ Зат атооч менен этиштен, куралган кошмок сөздөр да айрым жазылат: **жардам кыл, жардам эт, кол шилте, кол сал, баш ийдир, салам бер, баш тарт, азап чек, өч ал, кол кой, таасир эт, өмүр сүр, курман бол ж.б.**

51-§. Кошмок сөз түрүндөгү татаал сын атооч менен тактоочтордун ар бир бөлүгү айрым-айрым жазылат: **көк ала, кара күрөң, мала кызыл, кара көк, кызыл чийкил, ак саргыл, сары ала, кара ала, кер кашка, кара тору (татаал сын атоочтор), бир кезде, ар качан, ар күнү, таң эртең менен, эртең менен эрте, таңга маал, кечке жуук, кеч бешимде, түн ичинде, бир паста (татаал тактоочтор).**

52-§. Туруктуу сөз айкашынын (фразеологизм) ар бир сөзү бөлөк жазылат: **эшек такалаган, тили буудай куурган, кара кылды как жарган, колтугуна суу бүркүү, жумурткадан кыр издоо, камырдан кыл суургандай, мурдун балта кеспеген, талпагын ташка жаюу ж.б.**

53-§. Тууранды, сырдык, модал сөздөр, байламта, жандооч, бөлүкчөлөр толук маанилүү сөздөр менен тизмектешин айтылганда, алардын ар бири бөлөк-бөлөк жазылат: **өтө кооз, ого бетер, бар эле, сен го, эң сонун, бах чиркин, алуу керек, ат менен келди, адам сымал, киши шекилдүү, ага сөрөй, чогулуштан кийин, мага чейин, тоого дейре, ар нерсе, ар ким, кимдир бироо, эч качан, эч жерде, эч нерсе, ар качан ж.б.**

Эскертүү: эчтеке, эчтеме, эчтемке, бирдеңке, бирдемке, бирдеме сыяктуу сөздөр бирге жазылат.

4. Кыскартылган сөздөр жана алардын жазылышы

54-§. Башкы тамгаларынан кыскартылган татаал сөздөр баш тамга менен жазылат: **УИА (Улуттук илимдер академиясы), КУУ (Кыргыз улуттук университети), УАК (Улуттук аттестациялык комиссиясы).**

55-§. Баш тамгаларынан кыскартылган татаал сөздөргө мүчө улаганда, кыскартылган сөздүн айтылышына ылайык мүчө кичине тамга менен жазылат: **БУУга, КУУнун, УАКтын, МАИнин, КТРдин, КРдин ж.б.**

56-§. Биринчи муундарынан кыскартылган жалпы татаал сөздөр кичине тамга менен башталып, бирге жазылат: **химфак, физприбор, филфак, турфирма ж.б.**

5. Кош сөздөрдүн жазылышы

57-§. Кош сөздөрдүн бардык түрү ортосуна дефис белгиси коюлуп жазылат: **сак-саламат, аман-эсен, күч-кубат, эки-үч, улам-улам, бала-бакыра, ыпыр-сыпыр, тарс-турс, жылт-жулт, жүрүм-турум, каада-салт ж б.**

VI. Энчилүү аттардын жазылышы

58-§. 1. Адамдын бир сөздөн турган ысымы, аты-жөнү, теги, жашыруун аты, кошумча аты баш тамга менен башталып жазылат: **Улан, Нурлан, Кубан, Нур, Урмат, Аян, Кыял, Балка, Жанчар, Чынар, Анар, Асел, Жалын, Толкун, Салкын, Ырыс, Чолпон, Тынай, А.Токомбаев (Балка), А.Убукеев (Кубат) ж.б.**

2. Эки же андан көп сөздөн турган адам аттары баш тамга менен башталып, айтылышынча бирге жазылат: **Султанмурат, Эсенгелди, Сатыбалды, Кожакмат, Элтегин, Сонунбала, Мамбеткалыб, Абдыкадыр, Асылбүбү, Өмүргазы, Балыгооз, Саргунан, Жеңижок, Аткантаң, Айсара, Элмира ж.б.**

*Эскертүү: адамга гана тиешелүү өзгөчөлүктү билдирген ылакап аттар **Кыз Сайкал, Жаңыл Мырза, Тоголок Молдо, Молдо Нияз, Молдо Кылыч, Бала Курман, Акыл Карачач** сыяктуу ысымдардын ар бири баш тамга менен башталып, айрым-айрым жазылат.*

3. Адамдын ысымына, аты-жөнүнө уулу, кызы, келини деген сөздөр (башка тилдердеги оглы, заде ж.б. сыяктуу). кошулуп айтылса, булар кичине тамга менен айрым жазылат: **Касым Тыныстан уулу, Буудайбек Сабыр уулу, Назира Аалы кызы.**

Эскертүү: атасынын же чоң атасынын ж. б. атынан кийин тегин деген сөз колдонулса, ал сөз бирге жазылат (Тынчтыкбек Чоротегин, Кожогелди Култегин).

4. Азамат Алтай, Аман Саспай, Ашым Жакыпбек сыяктуу адам аттарын жазууда адегенде өз ысмын, андан соң атасынын атын жазууга жол берилет.

5. Кыргыз тилиндеги адам аттарынын аягына ь белгиси жазылбайт: Асель, Назгуль, Эмиль эмес, Асел, Назгүл, Эмил.

6. Адам аттарына -лык, -чы, чыл, -изм мүчөлөрү уланганда, алар жалпы ат катары колдонулат да, кичине тамга менен жазылат: марксизм, манасчы, лениндик, гегелчил.

59-§. Морфологиялык түшүнүктөргө байланыштуу татаал энчилүү аттардын биринчиси баш тамга, экинчиси кичине тамга менен айрым жазылат: Адам ата, Умай эне, Баба дыйкан, Ойсул ата, Чолпон ата, Камбар ата, Зеңги баба, Көкө тенир ж.б.

60-§. Орус же башка тилдерге тиешелүү ысымдар, орус тилинин орфографиясынын нормасына ылайык жазылат: Фердинанд де Соссюр, Хо Ши Мин, Ким Ир Сен, Бонч-Бруевич, Жан Жак Руссо, Салтыков-Щедрин, Иоганн Себастьян Бах ж.б.

Эскертүү: Орус тилинде дж аркылуу белгиленип жүргөн Джек, Джонсон, Кембридж, Джеймс, Джордж Сорос, Жолдошов, Джаныбеков сыяктуу сөздөр кыргыз тилиндеги ж аркылуу гана Жек, Жонсон, Кембриж, Жеймс, Жорж Сорос, Жолдошов, Жаныбеков түрүндө жазылат.

61-§. Урук, уруу, эл аттары (этнонимдер) кичине тамга менен башталып (солто, саяк, кыдык, орус, хакас), татаал түзүлүштөгүлөрү айтылышынча бирге жазылат: сарбагыш, карабагыш, боркемик, каракытай, бешкүрөң, чакчабай, акбилек, элчибай, отузуул ж.б.

Эскертүү: бир сөз ичинде созулма үндүүлөрдү катар жазууга жол берилбегендиктен, «Куу уул» этноними айрым жазылат.

62-§. Астрономиялык энчилүү аттардын жөнөкөй жана татаал түрлөрү баш тамга менен жазылат: Жер, Күн, Ай, Чолпон, Жетиген, Жети Каракчы, Алтын Казык, Үркөр, Саманчы Жолу.

Эскертүү: эгерде жер, күн, ай деген сөздөр астрономиялык энчилүү ат эмес, жалпы ат маанисинде колдонулса, анда кичине тамга менен жазылат.

Мисалы: Бир ай болду. Бүгүн күн ысыды.

63-§. Айбанат, куштардын энчилүү аттары (зоонимдер) баш тамга менен башталып, түгөйлөрү бириктирилип жазылат: **Акборчук, Аккула, Кербилек, Акшумкар, Бөрүбасар, Чалкуйрук, Гүлсарат, Телтору, Суречки, Сарала.**

64-§. 1. Географиялык жөнөкөй энчилүү аттар баш тамга менен жазылат: **Азия, Африка, Антарктида, Европа, Алай, Чүй, Сокулук, Тоң, Кемин, Балыкчы, Нарын, Гүлчө, Жазы ж.б.**

2. Кошмок сөз тибиндеги төмөнкүдөй татаал географиялык аттар (эгер лексикалык маанисин жоготпой, тилде өз алдынча колдонулуп жүргөн сөздөр болсо) арасына дефис белгиси коюлуп, айрым-айрым жазылат: **Ак-Сай, Чоң-Сары-Ой, Кырк-Казык, Жети-Өгүз, Базар-Коргон, Кичи-Кум-Бел, Шамалды-Сай, Ысык-Көл, Соң-Көл, Ысык-Ата, Ала-Тоо, Тору-Айгыр, Төө-Ашуу, Кара-Балта, Жалал-Абад, Кара-Үңкүр, Кум-Төр ж.б.**

3. Эгерде географиялык татаал энчилүү аттардын бардык же айрым түгөйлөрү лексикалык мааниге ээ болбогон сөздөрдөн турса, бириктирилип жазылат: **Кеңкол, Каракол, Чаткал, Улакол, Торугарт, Балгарт, Аламүдүн, Алайкуу, Көкөмерен, Каракужур, Мырзаке, Чалдыбар.**

4. Орус тилинен которулуп алынган географиялык аттардын ар бир сөзү баш тамга менен жазылып, бирок араларына дефис белгиси коюлбайт (мындай географиялык аттардын дефис коюлбай жазылышы орус орфографиясындагы эрежелерге негизделет, анткени бул сыяктуу аттар орус тилинде да дефис коюлбай жазылат): **Батыш Европа, Жакынкы Чыгыш, Ыраакы Чыгыш, Орто Азия, Борбордук Азия, Түндүк Америка ж.б.**

5. Кыргыз тилине которулбай алынган (орусча кандай айтылса, ошол калыбынча колдонулуп жүргөн) жана орус тили аркылуу башка тилдерден кабыл алынган татаал географиялык аттардын арасына дефис коюлуу же коюлбай жазылуу жагы орус орфографиясындагы принциптерге ылайык иштелет. Буга төмөнкүлөрдү мисал кылууга болот: **Кривой Рог, Ясная Поляна, Усть-Каменогорск, Ростов-на-Дону, Рио-де-Жанейро, Нью-Йорк, Сан-Франциско.**

6. Географиялык энчилүү аттарга ошол жердик экендигин туюнтуучу **-лык** мүчөсү уланып айтылса, ал сөз кичине тамга менен

жазылат: **Алай//алайлык, Кашкар//кашкарлык, Ысык-Көл//ысык-көлдүк, Нарын//нарындык.**

7. Айтылышы жана жазылышы ар түрдүү болуп жүргөн географиялык аттар кыргыз тилиндеги айтылышына ылайык жазылат: **Алматы, Анжыян, Кокон, Букар, Дүйшөмбү, Самарканд, Ташкент, Маргалаң, Турпан, Кордой, Жамбыл, Түркстан, Казан, Баки, Семей, Жергетал, Бешкен, Өскемен, Кызылжар, Түркия ж.б.**

Эскертүү: I) арал, жарым арал, кырка тоо, жер, деңиз, океан, кысык, дарыя, канал, булуң, көчө, аянт, айыл ж.б.у.с. сөздөр географиялык энчилүү аттарга айкаша келсе, кичине тамга менен бөлөк жазылат: Арал деңизи, Балкаш көлү, Суусамыр өрөөнү, Жазы дарыясы, Курил аралдары, Чоң-Муз-Төр жайлоосу, Алай тоо кыркасы, Чоң-Сары-Ой айылы ж. б.;

II) түндүк, түштүк, батыш, чыгыш деген сөздөр географиялык татаал энчилүү аттардын тутумунда баш тамга менен баш-талып, бөлөк жазылат: Түндүк Батыш, Түндүк Чыгыш, Түштүк Чыгыш, Ыраакы Чыгыш, Батыш Европа, Түндүк Вьетнам, Чыгыш Казакстан, Түштүк Чыгыш өлкөлөрү ж.б. Эгерде түндүк, түштүк, чыгыш, батыш деген сөздөр географиялык энчилүү аттардын бүтүмүндө жалпы ат катары колдонулса, кичине тамга менен жазылат: Кыргызстандын түндүгү, Оштун түштүк тарабы, Ысык-Көлдүн чыгышы, Бишкек шаарынын батыш жагы ж.б.

65-§. Географиялык энчилүү аттар белгилүү жол каттамынын чегин билдирип турган учурда арасына сызыкча коюлуп, баш тамга менен айрым-айрым жазылат: **Ош-Эркечтам-Кашкар жолу, Пекин-Үрүмчү-Алматы-Бишкек-Ташкент темир жол каттамы, Бишкек-Москва-Уфа-Бишкек каттамындагы самолет.**

66-§. Мамлекет, мамлекеттик жогорку органдардын жана эл аралык уюмдардын аталыштарынын бардык сөздөрү баш тамга менен башталып, айрым-айрым жазылат: **Кыргыз Республикасы, Россия Федерациясы, Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши, Кыргыз Республикасынын Өкмөтү, Кыргыз Республикасынын Жогорку Соту, Иран Ислам Республикасы, Кытай Эл Республикасы, Кыргыз Республикасынын Конституциялык Соту, Бириккен Улуттар Уюму, Көз карандысыз Мамлекеттердин Шериктештиги, Шанхай Кызматташтык Уюму ж.б.**

67-§. 1. Мамлекеттик жана мамлекеттик эмес мекеме, ишкана, коом, фонд, уюмдардын аталыштарынын биринчи сөзү баш тамга менен башталып, калгандары кичине тамга менен айрым-айрым жазылат: **Билим берүү жана илим министрлиги, Майып балдарды колдоо фонду, Туризм жана спорт боюнча агенттиги, Чакан жана орто бизнести колдоо боюнча мамлекеттик фонду, Мамлекеттик тил боюнча улуттук комиссия.**

2. Мекемелердин курамындагы ички бөлүмдөрдүн наамы кичине тамга менен жазылат: **Кыргыз улуттук университетинин филология жана кыргыз таануу факультети, Тил жана адабият институтунун азыркы кыргыз тили сектору ж.б.**

68-§. Ордендердин, медалдардын аттары тырмакчага алынбай, баш тамга менен, орден, медаль деген сөз кичине тамга менен айрым жазылат: **Манас ордени, Баатыр эне ордени, Эне даңкы, Эрдик медалы, Даңк медалы.**

69-§. Тарыхый окуя, майрамдардын аталыштарынын биринчи сөзү баш тамга менен башталып, калгандары кичине тамга менен айрым-айрым жазылат: **Жаңы жыл майрамы, Брест тынчтыгы, Тегеран келишими, Басма сөз күнү, Нооруз майрамы, Орозо айт ж.б.**

Эскертүү: майрамдын аты сан менен башталса, сандан кийинки сөз баш тамга менен жазылат: 1-Май, 9-Май ж.б.

70-§. Министр, президент, төрага, деректир, орун басар, доктор, академик, баатыр, эмгек сиңирген ишмер, маршал, генерал, катчы ж.б. кызмат орундарын, атайын наамдарды, илимий даражаларды билдирүүчү сөздөр энчилүү аттар менен кошо айтылганда да кичине тамга менен жазылат: **Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министри, Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын академиги, Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Мамлекеттик тил боюнча улуттук комиссиянын мүчөсү ж.б.**

Эскертүү: Кыргыз Республикасынын Президенти, Кыргыз Республикасынын Баатыры өңдүү расмий аталыштардын бардык сөзү баш тамга менен башталып, айрым-айрым жазылат.

71-§. Завод-фабрика, театр, ашкана, кафе, мейманкана, спорттук уюм, дүкөн, басма, мекеме, гүлбак, аянттардын энчилүү аттары тырмакчага алынып, баш тамга менен жазылат: **«Ала-Тоо» аянты,**

«Эркиндик» гүлбагы, «Байсуу» кафеси, «Айсулуу» сулуулук салону, «Бишкек» мейманканасы, «Жыргал» мончосу, «Илим» басмасы, «Чолпон» бут кийим тигүү фабрикасы, «Кыял» бирикмеси.

72-§. Адабият, сүрөт, музыка ж.б. өнөр чыгармаларынын, гезит-журнал, китептердин аттары тырмакчага алынып, биринчи сөзү баш тамга менен жазылат: «Тоо арасында» романы, «Каныбек» романы, «Сынган бугу» күүсү, «Агым» гезити, «Узак жол» повести.

73-§. Эгерде көркөм чыгармалар анын каармандарынын аттарынан аталып, кош сөз катары айтылса, алар тырмакчага алынып, ортолоруна сызыкча коюлуп, баш тамга менен жазылат: «Жаныш-Байыш», «Саринжи-Бөкөй» эпостору, «Козу көрпөш-Баян сулуу» чыгармасы.

VII. Өздөштүрүлгөн сөздөрдүн жазылышы

74-§. Орус тилинен же ал аркылуу башка тилдерден кирген сөздөр, негизинен, орус орфографиясындагыдай жазылат: **жюри, бокс, аффикс, арбитраж, герб, банк ж.б.**

75-§. Орус тилинен же ал аркылуу башка тилдерден мурдатан өздөштүрүлүп, кыргыз тилинин тыбыштык өзгөчөлүгүнө баш ийдирилген сөздөрдүн айтылышы боюнча жазылышына жол берилет: **белет, ашмүшкө, бардеңке, ирет, көзүр, саржан, мүштөк, момпосуй, тамеки, чыт, чиркөө, сот, борум, догдур, көпөс, жашик, самоор, керебет, үстөл, үтүк, пол, панар, гезит, бекет, кемсел, номур, мүнөт, мискей, шапке, шопур, жаркөп, машине, меш, деректир ж.б.**

76-§. Орус тилинен же ал аркылуу башка тилдерден кирген айрым сөздөр кыргыз тилиндеги айтылышына ылайык фонетикалык түрү өзгөрүп (акыркы тыбышы түшүрүлүп же ага башка тыбыш кошулуп же акыркы тыбыштын ордуна башка тыбыш колдонулуп) жазылышына жол берилет: **сутки эмес, сутка; ранг эмес, ранга; танк эмес, танка; ботинки эмес, батинке; каникулы эмес, каникул ж.б.**

77-§. Аягы **-пп, -тт, -сс, -мм** кош үнсүздөрү менен аяктаган сөздөргө ушул өңдүү тыбыш менен башталган мүчөлөр айкашса, үч окшош үнсүз катар келбейт, ошондуктан алардын бири түшүрүлүп

жазылат: **киловатт + да = килватта, килват + дан = килваттан, класс + сыз = классыз ж.б**

VIII. Ташымал

78-§. Сөздөр бир саптан экинчи сапка муунга бөлүнүү тартиби боюнча ташылат: **ки-теп, бо-ек, то-ют, айтылган-дар, келген-дер, же ай-тылгандар.** Созулма үндүү бир гана муун түзгөндүктөн, созулманы бири-биринен ажыратып ташымалдоого болбойт; **то-олордо эмес, тоо-лордо; бекинү-үчү эмес, бекинүү-чү, за-аркану-учу эмес, заар-кануу-чу.**

79-§. Бир муундан турган сөздөрдү бөлүктөргө ажыратып ташууга болбойт: **жол, ар, эл, тан, таан, суук, тоо, ээр, тарс, акт.**

80-§. Эки муундан турган **ага, ата, атак, аалам, аары, араа, эне, эшик, ээле, элек, өмүр, өтүк, ысык, оона, уула, унаа, ишен, имер** сыяктуу сөздөр да ташымалданбайт. Анткени бул сөздөрдүн бир үндүү тыбыштан турган муунун сап аягына калтырып, калган бөлүгү жаңы сапка ташып жазылбайт. Демек, бул сөздөр **а-га, а-та, а-так, аа-лам, аа-ры, а-раа э-не, э-шик, ээ-ле, э-лек, ө-мүр, ө-түк, ы-сык, оо-на, уу-ла, у-наа, и-шен, и-мер** болуп, муунга бөлүнүшү боюнча ташылбастан, бирге жазылат.

81-§. Ичкертүү (ь), ажыратуу (ъ) белгилери өзүнөн мурунку үнсүз тыбыштан бөлүп ташылбайт. Ошондуктан **батал-ьон, консультация, раз-ьезд, под-ьезд** болуп ташылбастан, **баталь-он, консуль-тация, разь-езд, подь-езд** болуп ташылат.

82-§. Йоттошкон **я, ю, е, ё** тамгалары менен келген муундар бөлүнүп ташылбайт: **та-я, бо-е, ю-билей, чи-е, акаци-я.**

83-§. Үндүү тыбыштардын арасына келген окшош эки үнсүз тыбыштар бири-биринен ажыратып ташылат: **та-ккан эмес, так-кан; кана-ттуу эмес, канат-туу; ча-ппа эмес чап-па; ка-сса эмес, кас-са.**

84-§. Башкы тамгаларынан кыскартылган **БУУ, КУУ, УАК, МАИ** сыяктуу сөздөрдү бир саптан экинчи сапка ташымалдап жазууга болбойт. Муундарынан кыскартылган сөздөрдү бир саптан экинчи сапка ташымалдоого болот: **хим-фак, мам-бас (мамлекеттик басма).**

85-§. Кишилердин кыскартылып алынган ысымы жана атасынын аты фамилиядан ажыратылып ташылбайт.

Т.М.Мамбетжунушовдун, Б.Т.Рысалиевдин жана кыскартылган бөлүгүн фамилиядан ажыратып, мурунку саптын аягына же жаңы саптын башына ташууга болбойт.

86-§. Цифрадан кийин келген **км, дм, м, см, т, ц, кг, г** сыяктуу кыскартылган сөздөрдү өзүнчө бөлүп ташууга болбойт. Булар өзүнөн мурунку цифралар менен чогуу бир жерде жазылат: **10 км, 20 дм, 75 см; 10 т., 100 ц., 125 кг., 67 г.**

Эскертүү: жазуу эрежелеринде келтирилген мисалдарга окшош сөздөрдүн жалпы тизмеси ушул эреженин негизинде түзүлүүчү практикалык колдонмодо жана орфографиялык сөздүктө берилет.

IX. Дефис менен жазуунун эрежелери

87-§. Кайталанып айтылган сырдык сөздөр менен тууранды сөздөрдүн араларына да дефис коюлат: **Пай-пай-пай! Эмгек сүйгөн кишилер алп экен го! (Сыдыкбеков). Ха-ха-ха! Чүкө салган тулубум. Ташта, энеке! Кереги жок мунунун (Турусбеков).**

Кобур-собур эткен сөздөр, бирин-серин чакырышкан үндөр, тарс-тарс дабыштар Жапарга угулуп турду (Баялинов).

88-§. Эгер иреттик сан цифра аркылуу берилсе, анда дефис - **ынчы, (-нчы)** мүчөсүнүн ордуна, цифрадан кийин коюлат: **2008-жыл, 16-ноябрь, 4-класстын окуучусу, жыйналыштын 2-маселеси – эмгек тартиби жөнүндө.**

Эскертүү: 1. Рим цифрасынан кийин дефис коюлбай жазылат: XIX кылымдагы орус адабиятынын тарыхы. Кыргыздардын XVI-XVII кылымдардагы экономикалык жана саясий абалы. Окуу жылынын III чейреги.

2. Иреттик сан атоочтордун ордуна N белгиси коюлса, андан кийин дефис белгиси келбейт, анткени N белгисинин өзү иреттик маанини билдирет. Мисалы: N 69 орто мектеп, N 1 китепкана ж.б.

89-§. 1. Чамалама сандардын арасына дефис коюлуп жазылат: **отуз-кырк чамалуу кой-эчки, 5-6 киши, төрт-бештен бөлүштүрүү, жашы 40-45 чамасында.**

2. Төмөнкүдөй кыскартуулар же толук айтылган сөздөр менен цифралардын арасына да дефис коюлат: **ТУ-154, ИЛ-62, АН-10,**

«Восток-1” Мерседес-600, Ауди-100, «Союз-9” космос корабли, Пентиум-4 компьютери.

90-§. Адамдардын илимий даражасын, адистигин, кызматын, наамын, ченин же башка белгилерин көрсөтүүчү татаал сөздөр, жандама аныктоочтуу сөздөр да дефис аркылуу жазылат: **мүчө-корреспондент, зоотехник-селекционер, механизатор-айдоочу, акын-драматург, врач-терапевт, премьер-министр, генерал-лейтенант, экс-чемпион, статс-катчы ж.б.**

*Эскертүү: төмөнкү кызмат наамдары, аскердик чендер дефис коюлбай жазылат: **башкы кол башчы, улук лейтенант, медицина кызматынын капитаны.***

91-§. Пресс-бюро, пресс-конференция, киловатт-саат, тонна-километр, корабль-спутник сыяктуу эки бөлүктөн турган сөздөр да дефис аркылуу жазылат.